

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРІЗВИЩ

У статті основні етапи еволюції сучасної англійської системи прізвищ розглядаються автором на тлі загальних теоретичних положень про особливості ономастичної номінації, соціолінгвістичну природу онімної лексики, специфіку функціонального навантаження прізвища як специфічного розряду власних назв.

Ключові слова: власна назва, прізвище, антропонімічна формула, соціальна природа оніма, індивідуалізуюча номінація.

В контексті сучасної функціонально орієнтованої мовознавчої парадигми вивчення лінгвістичної природи мовного знака неможливе без звернення до широкого, соціокультурного контексту його виникнення та розвитку. Такий ракурс дослідження дозволяє по-новому осмислити таксономію різних груп номінативних одиниць, особливо тих, чий статус в мовних класифікаціях досі дискутується. До таких одиниць, зокрема, належить власна назва (ВН). Вживання останньої в ряді мовних/мовленнєвих ситуацій настільки відрізняється від відповідної поведінки інших лінгвістичних категорій, що це, за словами Ю.М. Лотмана, мимоволі нашоухує на думку про те, що перед нами інкорпорована в товщу природної мови якась інша, інакше влаштована мова [Лотман 1973: 287].

Своєрідність ономастичної номінації полягає в тому, що за допомогою онімів як мовних знаків здійснюється індивідуалізуюче розрізнення об'єктів (живих та неживих) реального світу в класах предметів та явищ, які виявляються особливо значущими в житті суспільства. Ідентифікуючи за допомогою лінгвістичних одиниць об'єкти, що відповідають національному, державному та соціальному членуванню світу, ономастикон являє собою ту частину лексики, яка надзвичайно тісно пов'язана з потребами суспільства та цілком обумовлена історичними, економічними та соціокультурними чинниками. Тому семантична структура ВН, функцією якої є *суспільно обумовлена індивідуалізуюча ідентифікація*, виявляється тісно пов'язаною зі структурою позамовного середовища. Відповідно, проаналізувати дану мовну категорію та проінтерпретувати закладені в ній глибинні смисли неможливо без звернення до екстралінгвістичних умов її виникнення та функціонування. В свою чергу, дослідження власних назв у термінах широкого (екстралінгвістичного) контексту дозволяє розглянути питання про *соціальну природу власної назви*, що породжує досить численні імплікації та передбачає аналіз взаємодії власне мовних та екстрамовних (соціальних) факторів в її семантичній структурі. Саме в такому аспекті розглядається в статті процес

еволюційного становлення системи англійських прізвищ як одного з численних розрядів індивідуалізуючих іменувань, наявних в сучасній англійській мові.

Загально визнаною є дефініція **прізвища** як *спадкового імені родини, що є стійким не менш ніж у трьох поколіннях* [Географія 1988: 29]. Як видно з наведеного визначення, прізвище є іменуванням спадковим, оскільки вказує на приналежність людини до певної соціальної спільноти (родини), і в сучасній антропонімічній формулі “ІМ’Я + ПРИЗВИЩЕ” останнє несе основне навантаження в термінах індивідуалізуючої ідентифікації соціального індивіда. З точки зору суто мовних характеристик, прізвища виступають як стилістично нейтральні, зазвичай невмотивовані (принаймні на синхронному зрізі) утворення, що виконують номінативну, ідентифікаційну та суспільно-правову функції. В силу юридичної закріпленості за конкретною людиною офіційне прізвище не може мати орфографічних варіантів.

В історико-еволюційному аспекті, другий компонент з’явився в антропонімічній формулі раніше за появу прізвищ в їх сучасному розумінні. Первісні другі компоненти антропонімічної формули не можуть вважатися прізвищами в сучасному сенсі, тому для їх означення зазвичай використовується термін “*прозвання*”. Прозвання визначається як офіційне неспадкове іменування, яке додавалось до особового імені в цілях додаткового виділення та ідентифікації його денотата за ознаками певних притаманних останньому соціальних рис таких як посада/соціальний статус (*Knight*), професія (*Abbot, Smith*), родинні зв’язки (*Aaronson, MacLaren, O’Brien*), місце проживання або служби (*Eastham, Wallop*). Джерелами прозвань можна вважати також прізвиська, якими наділялась та чи інша особа (*Longfellow, Wales*).

В контексті запропонованого дослідження розрізнення понять “прозвання” і “прізвисько” є суттєвим. Прізвиська як неофіційні додаткові іменування виникають і вживаються в невеликому замкненому колі суспільства, на рівні розмовної мови, в той час як прозвання є офіційними антропонімами. Для прізвиська основною була і є *характеризуюча* функція; прозвання ж виконували функцію *виділення* та *ідентифікації*. Прізвиська слугували джерелом класу описових прозвань, поряд з ними існували генеалогічні, відтопонімічні та професійно-посадові прозвання. Таким чином, на відміну від прізвиська, прозвання виступали як цілком самостійна антропонімічна категорія.

Слід також мати на увазі й факт нетотожності смислового навантаження термінів „прізвище” та „прізвисько”. На думку М. Камінської, критерієм їх розрізнення має бути ступінь розвитку семантичної структури лексеми: слово, яке є прізвищем, втратило своє первинне значення, а в прізвиську, навпаки, це значення ще більш відчутне.

В основу розрізнення прізвища і прізвиська може бути покладена також стійкість першого: прізвиська не були застиглими, як сучасні

прізвища. Однак, прізвисько нерідко супроводжувало людину все життя, так і не ставши прізвищем. При цьому, вважає С. Гжибовський, визнавати іменування прізвищем можна лише з моменту його офіційного санкціонування: історично закон (писаний чи неписаний) не створював прізвище, він лише закріплював за ним юридичну силу. Інакше кажучи, закон підтверджував антропонімічну ситуацію, що склалася, а не формував її.

Отже, прозвання мали статус юридично закріплених іменувань. З лінгвістичної точки зору їх можна визначити як описові антропоніми, мотиваційна основа яких формувалася на основі реальних ознак референтів. Характерною рисою давніх прозвань була їхня здатність до вільного варіювання: оскільки прозвання не були спадковими, вони могли відносно легко змінюватися протягом життя людини.

В цілому, прозвання виступає як іменування особливого типу, що не має аналогій з жодною із існуючих зараз антропонімічних категорій. З прізвищами їх зближує статус офіційного іменування та функція ідентифікації. Однак, на відміну від прізвищ, прозвання були індивідуальними, вмотивованими, не спадковими антропонімами, здатними мати орфографічні варіанти. Тому прозвання могли успішно виконувати функцію ідентифікації людини лише протягом певного історичного періоду. Розвиток суспільства висував до другого іменування нові вимоги, і поступово склалося поняття прізвища – якісно нової категорії, яка не лише ідентифікує людину, але й вказує на її приналежність до визначеної родини.

Саме слово “прізвище” в більшості європейських мов має значення додаткового іменування. Так, в українській мові “*прізвище*” = “*при званні*”, тобто біля імені (додаткове ім’я). В польській мові “*naswisko*” = “*прізвисько*”, тобто додаткове іменування. В німецькій мові “*Nachname*” = “*після імені*”, тобто додаткове іменування. У французькій мові “*nom*” = “*ім’я*”. В італійській мові “*cognome*” = *con nome*, тобто “*разом з іменем*”. В англійській мові “*surname*” = “*співім’я*”, тобто додаткове іменування.

Російський термін “*фамилия*” слід, на наш погляд, розглянути докладніше. Він походить від латинського *familia*, що в давньоримські часи означало родинну господарсько-юридичну одиницю, в яку окрім кровних родичів входили також раби та підлеглі. До російської мови слово було запозичене при Петрі I і мало значення “родина”. В цьому контексті слово проіснувало в мові до XIX століття, і лише пізніше його значення трансформувалося в сучасне, тобто “спадкове родинне іменування людини, що додається до особового імені та переходить від батьків до дітей”. В теперішній час слово остаточно втратило своє первинне значення і означає додаткове іменування. Але ж саме цей російський термін найбільш повно відображає соціальний статус прізвища – його здатність відокремлювати людей певної групи від суспільства в цілому і вказувати на їхню приналежність до однієї родини.

Процес переходу прозвань в прізвища в кожній конкретній мові тривав протягом століть. Соціальна диференціація класового суспільства мала свій вплив на загальний стан системи других офіційних іменувань. Прозвання та прізвища представників вищих прошарків суспільства (які в феодальній державі виступали юридично відповідальними особами) сформувалися на більш ранньому етапі, ніж відповідні іменування селян та ремісників. Середні прошарки суспільства (особливо верхівка купецтва) також рано відчули потребу в другому офіційному іменуванні. Однак, становлення прізвища в країні не могло вважатися завершеним, доки воно не розповсюдилося на всіх членів суспільства [Географія 1988: 26].

Як офіційне спадкове іменування, прізвище з'являється на певному етапі історичного розвитку суспільства. У багатьох європейських країнах процес переходу до двохкомпонентної формули іменування тісно пов'язаний з установленням феодального ладу та утворенням централізованої держави. В цей період в житті суспільства спостерігаються корінні зміни: розпад патріархальної спільноти, зміцнення адміністративної влади, ускладнення системи стягнення податків, приріст населення, розвиток міст та торгівлі, впровадження єдиної національної мови, уніфікація особових імен (як наслідок переходу до християнства). Потреба в чіткій ідентифікації людини за якісно нових умов життя суспільства сприяла введенню нового компоненту до складу антропонімічної формули, яка в попередній період складалася лише з особового імені.

Говорячи про англійську систему прізвищ, слід насамперед мати на увазі, що сам етнонім «англійці» означає продукт змішання багатьох етнічних компонентів: найдавнішого іберійського населення з народами індоєвропейського походження (кельтських племен, західногерманських народностей, до деякої міри — скандинавів, а згодом і франко-норманів). Тому номенклатура сучасних англійських антропонімів представляється своєрідною, дуже вигадливою мозаїкою, складеною з іменувань давніх і нових, власне англійських і запозичених, традиційних і вигаданих, що відрізняються одне від одного за структурними та семантичними ознаками. Англійські прізвища пройшли довгий шлях історичного розвитку – шлях, нерозривно пов'язаний з історією англійського народу й англійської мови. Всі етапи становлення англійців як нації, включаючи історичні, релігійні, літературні течії, віяння й події, що мали місце на території Британських островів, знайшли своє відображення в системі англійських антропонімів.

В цілому, прізвища з'явилися в X – XI століттях на півночі Італії, яка на той час була економічно найбільш розвиненою частиною Європи. З Ломбардії через П'ємонт прізвище “прийшло” в сусідній Прованс (південний схід Франції), поступово поширилось на всій території Франції, “перейшло” за Рейн та Ла-Манш. У 1066 р. під час норманського завоювання прізвище із Нормандії було перенесене до

Англиї. На думку П. Ріні, процес становлення системи прізвищ в Англії закінчився близько 1400 р., але в Уельсі до Генріха VIII прізвищ не було навіть у дворян – там, як і в Шотландії, прізвища продовжували формуватися в XVIII ст.

В сучасній науковій літературі динаміка англійської системи прізвищ, яка розвивалася протягом 11 століть, описується з використанням численних лінгвістичних та екстралінгвістичних фактів. Найбільш поширеною є систематизація історичного розвитку англійських прізвищ, запропонована О.Б. Гусиніною [Гусынина 1982]. Зокрема, дослідниця вважає, що в історії сучасної системи англійських прізвищ можна виділити три основних етапи.

I етап: VII – перша половина XI ст. – зародження системи додаткових іменувань в Англії. Незважаючи на значне розмаїття особових імен англосаксів, очевидно, вже в ранньофеодальному суспільстві односкладова антропонімічна формула не могла ідеально виконувати функцію соціально обумовленої ідентифікації. Пам'ятки офіційно-ділової писемності давньоанглійського періоду відображають інтенсивний пошук найбільш оптимального варіанту іменування. Окремі випадки вживання двоскладової антропонімічної формули зустрічаються вже в VII ст.: *Hering Hussan sunu 603*. Однак, до X ст. прозвання виступали як додатковий компонент і вживалися тоді, коли одне особове ім'я за будь-яких обставин не могло ідентифікувати людину. З X ст. прозвання стають невід'ємною складовою частиною іменування. Наприкінці давньоанглійського періоду односкладова антропонімічна формула поступово зникає з документів.

В X - XI ст. складаються основні словотворчі моделі прозвань. Прозвання займає постійне місце в складі антропонімічної формули (після особового імені). Формуються основні чотири класи прозвань:

- *генеалогічні* (що вказують на приналежність до роду по батькові, матері та ін.): *Badanoth Beotting 837, Byrcsige Warmundes suna 963, Sigered Siwardes brothor 1066*;
- *відтопонімічні* (що вказують на місце проживання людини);
- *професійно-посадові*: *Aelfric smith 1042*;
- *описові* (що вказують на найбільш примітні особливості людини): *Wulfstan eald 1066*.

Близько кінця давньоанглійського періоду склалася достатньо розвинена система прозвань. Деякі з них мали тенденцію до переходу в спадкові іменування. На цьому етапі прозвання розглядаються як вторинні іменування по відношенню до особового імені і не є загальними та обов'язковими. Оскільки передача значення другого компоненту іменування вважалася за більш суттєве, ніж докладне фонетичне та орфографічне його відтворення, в текстах латинською мовою давньоанглійські прозвання перекладаються або калькуються, наприклад, *Siredo filio Aelfredi 950* в паралельному англосаксонському тексті позначається як *Sired Aelfredes sunu 950*. Слід зазначити, що протягом VII – першої

половини XI ст. прозвання фіксувалися частіше в документах, що написані рідною мовою.

Тісні контакти зі скандинавами, що жили в “Області датського права”, лише непрямо вплинули на розвиток давньоанглійських прозвань (запозичені слова й особові імена поширили коло словотворчих основ, від яких утворювалися прозвання).

II етап: *друга половина XI ст. – XIII ст.* – становлення англійських прізвищ. Загальне значення другого іменування значно зростає в централізованій феодальній державі, якою стає Англія після 1066 р. Це виявляється як у різкому підвищенні загального числа прозвань в документах XI-XIII ст., так і в поширенні кола представників нижчих прошарків суспільства, що означаються за допомогою двоскладової антропонімічної формули. Близько XII ст. стара односкладова система іменування майже зникає.

За даними численних досліджень, на момент норманського завоювання норманська антропонімічна система лише ненабагато випереджала за ступенем розвитку давньоанглійську. Другий компонент антропонімічної формули норманів являв собою описуюче індивідуальне іменування, тобто – прозвання. У ряді випадків іменування, утворені від назв маєтків, передавалися у спадок разом з земельним наділом. Однак, такі іменування не були прізвищами в сучасному розумінні цього слова, оскільки зберігали описовий характер.

Вплив норманського завоювання на розвиток прізвищ в Англії можна розглядати в трьох аспектах. По-перше, перехід до феодалізму утворив сприятливі умови для переходу до двохскладової системи іменувань. Крім того, за рахунок романських запозичень значно поширилося коло слів, які були словотворчими основами при творенні прозвань та прізвищ. Нарешті, давньоанглійська система прозвань була поповнена відтопонімічними іменуваннями (Montague, Warren), а також іменуваннями типу Shakespeare, що складені за моделлю V+N.

Більшість додаткових іменувань XI – XIII ст. за своєю природою були прозваннями, тобто індивідуальними описовим антропонімами. Одна людина могла мати декілька прозвань. Прозвання, як і раніше, латинізувалися, супроводжувалися прийменниками та артиклями. Разом з цим наприкінці XI –XII ст. в англійській антропонімічній системі відбувалися якісно нові зміни: прозвання поступово переходили до спадкових невмотивованих іменувань. Особливо активно цей процес проходив з другої половини XIII ст.

Спадкові прізвища й неспадкові іменування протягом тривалого часу співіснували в суспільстві. В одному з судових протоколів вказано, що іменування позивача (Gilbert Fitz Stephen) має бути записане Gilbert le fitz Estevene, якщо воно спадкове. В іншому випадку формула запису буде Gilberto filio Stephani 1293 [Гусынина 1982: 13].

До кінця другого етапу спадкові та неспадкові другі імена стають повноправними компонентами антропонімічної формули, хоча домінуючу роль в ній досі відіграє особове ім'я.

III етап: XIV – XVII ст. – розвиток і вдосконалення англійських прізвищ. В XIV ст. корінні зміни в житті англійського суспільства сприяли завершенню загального переходу до двохкомпонентної формули іменування. Прозвання як архаїчні утворення, які не відповідали новим вимогам словотвору, поступово зникали (закріплювалися як спадкові іменування або випадали з мови). Прізвища XIV ст. дещо відрізнялись від сучасних: вони передавалися у спадок й об'єднували членів однієї родини. Однак, судячи з записів, вони не були основним компонентом іменування й в окремих випадках могли опускатися.

У 1413 р. в Англії був виданий закон, згідно якого у будь-якому документі необхідно було вказувати окрім особового імені людини також його друге іменування та місце проживання. Це стало, фактично, офіційним визнанням прізвища як обов'язкового компонента антропонімічної формули.

В XV – XVII ст. поняття прізвища розвивається й уточнюється. В XV ст. за прізвищем визнається здатність ідентифікувати людину без допомоги особового імені, тобто саме прізвище стає ведучим компонентом антропонімічної формули. З XV ст. прізвища фіксуються в своїй похідній формі в будь-якому документі, в тому числі й написаному латиною. Протягом XIV ст. артиклі та прийменники, характерні для прізвищ XI – XIII ст., відпадають або зливаються з іменуванням. В цілому можна вважати, що у XV ст. формування системи англійських прізвищ закінчується.

Наприкінці ранньоанглійського періоду (XVII ст.) прізвища за своїми структурними та функціональними характеристиками майже не відрізнялися від сучасних. Разом з тим, вони ще зберігали здатність до вільного варіювання. Закріплення юридичної значимості за одним конкретним варіантом прізвища відбувалося, таким чином, набагато пізніше (очевидно, в XVIII – XIX ст.)

Проведене нами дослідження лінгвокультурного потенціалу системи англійських прізвищ, яке базується на засадах наведеної вище класифікації періодів її становлення, стане предметом детального аналізу в подальших публікаціях автора. В межах запропонованої на сторінках цього шанованого видання публікації зазначимо лише, що інтерпретація будь-якого розряду ономастикону будь-якої мови має ґрунтуватись на принципі соціально-історичної та національно-етнічної детермінованості онімної лексики. Як специфічний прошарок лексикону, власні назви в цілому та окремі їх підрозділи кодують в своїй смисловій структурі інформацію не лише про мовну, але й про позамовну дійсність, про індивідуальне сприйняття зовнішнього світу. Тому для їхнього розуміння необхідно мати знання про той широкий (соціокультурний) контекст, в якому відбувається їхнє формування та функціонування.

ЛИТЕРАТУРА

География 1988 – География фамилий / Отв. ред. С.И. Брук. – М, 1988; **Гусынина 1982** – Гусынина Е.Б. Становление английской фамильной системы / По материалам источников VII-XVII вв.: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / ЛГУ им. А.А. Жданова. – Л., 1982; **Лотман 1973** – Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура // Труды по знаковым системам: Учен. зап. / Тартуский гос. ун-т. 1973. – Вып. 308. – Т.VI. – С.282-306; **British Surname Origins** – <http://www.familychronicle.com/british.htm>; **Meaning of the Surname** – <http://www.mayrand.org/meaning-e.htm>; **Surnames of English in UK** - http://www.pdom.com/English_last_names_surnames.htm; **Your Ancient Surname Origin** – <http://www.genealogyweb.com>

English surnames are treated in the article with respect to specific features of their sociolinguistic nature. The major stages of the British surnames system development are under study. The research is conducted within the framework of functional Linguistics and based on general aspects of the theory of surnames origin as well as theoretical issues concerning peculiarities of onomastic nomination.